

Jan Nieuwveld en de fruitben

Piet Smiesing (pk.smiesing@tiscali.nl)

Beerputten

Toen er, ruim dertig jaar geleden, in de Utrechtse binnenstad een modern winkelcomplex voor de HEMA moest worden gerealiseerd, ging met de oude vestiging ook een groot gedeelte van de oude bebouwing tegen de grond. Oude huisjes gingen plat en het puin werd afgevoerd. De stadsarcheoloog en zijn helpers kregen ruim de gelegenheid voor oudheidkundig bodemonderzoek. Zo peurden ze o.a. in de achtergebleven, beerputten, waar de vroegere bewoners, naast hun biologische sporen, ook klein huisafval hadden achter gelaten. Ik had het geluk dat ik met schep en kruiwagen mocht meehelpen.

Voor pijpenkoppen als bijvondst was er dertig jaar terug nagenoeg geen wetenschappelijke belangstelling en werd oogluikend toegestaan dat ik op het terrein pijpenkoppen verzamelde.

Gretig als een vlieg streek ik neer, op de oude beer, aan de rand van de diepe, gemetselde beerputten en zocht in de welriekende, halfvloeibare prut, naar pijpen.

Pijpenkoppen en stelen uit beerputten zijn vaak van uitzonderlijke kwaliteit. Zo vond ik een fraai geglaasde, ovoïde kop, aan een fraaie, met schubben versierde steel. Deze pijp behoort tot één van de pronkstukken van mijn verzameling. Op de zijkant van de hiel is één Goudse wapen te zien en aan de onderzijde is het hielmerk de fruitben gestempeld. (foto 1.) Andere gladde gouvonaars met versierde stelen heb ik hierna niet meer gevonden.

Jan Nieuwveld en zijn merk

In de loop der jaren verzamelde ik nog enkele pijpen met het pijpenmakersmerk fruitben. Hierbij verwonderde ik me vooral om de verscheidenheid van pijpmodellen van één enkele pijpenmaker. Op de steel van een in de Goudse Nobelstraat gevonden koningskop of huzarenkop, is de naam van de maker "I:NIEVELD" weergegeven. (foto 2) Dit is een verkorte versie van de naam van de fabrikant Jan Nieuwveld, de enige Goudse pijpenmaker, die het merk de "fruitben", op zijn pijpen zette.

Andere Goudse, pijpenmakers met de familienaam Nieuwveld: Abraham, Jacob en Matthijs, gebruikten allen een ander merk.

In het artikel "Goudse dubbelmerken" vernemen we vervolgens dat Jan Nieuwveld op 20 augustus 1725 zijn gildeprouf deed en dat hij zeker tot 1782 productief bleef.

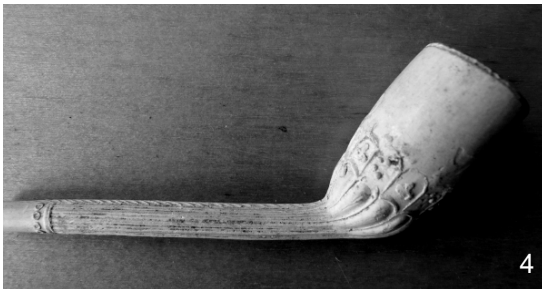
Ook bij Laansma wordt Jan Nieuwveld nog in 1782 in de merkenboeken van het Goudse pijpenmakersgilde genoemd. Of hij toen nog als pijpenmaker actief was, is de vraag, want dan zou hij, na zijn gildeprouf in 1725, nog op vrij hoge leeftijd, 57 jaar onafgebroken aan het werk zijn geweest.[¹]

Verschillende modellen

Naast ovoïde gouwenars verzamelde ik ook vijf rondbodems waarop de fruitben is afgedrukt. (foto 3) De rondbodems zijn van verschillende vorm: een slanke trechtersvorm waarmee de steel een hoek van ongeveer 100° meet.

Vervolgens twee brede, lage, uitgezakte modellen; waarvan één een vrij dikke steel heeft; de koningskop en een knorrenkop, waar boven de knorren, geperkte rozen en lelies elkaar afwisselen. Boven deze versiering is deze pijp fraai geglaasd. Een enkel Gouds wapen geeft aan dat de pijp tot de beste kwaliteit behoort. Op de voorzijde vinden we weer het merk de fruitben. (foto 4 en 5)

Bij de aanleg van een rioolnet aan de Nobelstraat in Gouda, in het najaar van 1985, waar ook bovengenoemde koningskop werd gevonden, vond ik bovendien een kleine trechter met het hielmerk fruitben. Deze trechter meet slechts 38 mm hoog. Ware het niet dat op het korte hieltje twee Goudse wapentjes plus de toevoeging S zijn toegevoegd, dan hadden we deze kop in het eerste kwart van de 18de eeuw gedateerd! Het Goudse wapen als

bijmerk werd echter vanaf 1739 op de Goudse producten toegevoegd. Daarom is de pijp na 1739 vervaardigd. (foto 6).

Aan de Lekdijk bij Vianen werd een versierde pijpenkop gevonden met de gekroonde dubbele adelaar. (foto 7) Kees Faas vermeldt dat het hier

het wapen van keizer Maxmiliaan betreft, de grootvader van Karel V. De dubbele adelaar heeft links een zwaard en rechts een scepter in de klauwen. In het midden zien we weer de dubbele adelaar met een gedeeld wapen, met links het wapen van Oostenrijk en rechts van Oud-Bourgondië. Het hielmerk toont weer de fruitben.

De fruitben werd ook als zijmerk gevonden, getuige de afbeelding op pag. 1004 in het al genoemde artikel "Goudse dubbelmerken" Links op de pijpenkop zien we een fraaie fruitmand en rechts de initialen IN van Jan Nieuwveld.

Op akkers rondom Woerden werden nog twee koppen gevonden met links het zijmerk de fruitben. Eén van deze koppen heeft op de rechterzijde

bovendien het merk de gekroonde 35. (foto 8 a/b) Deze korte pijpen zijn van een mindere kwaliteit en werden waarschijnlijk, later, in het laatste kwart van de 18de eeuw, in andere steden vervaardigd. Toen was de Goudse pijpenindustrie over haar hoogtepunt heen.

De bekende Goudse historicus J. Schouten schrijft over dit verval het volgende: "Omstreeks 1740 maakten de pijpmakers van

ongeveer 29 pottenbakkersovens gebruik, in 1789 was dat teruggelopen tot 17 ovens, terwijl er in 1808 waren nog maar van 11 ovens gebruik werd gemaakt".

Ook de geschiedenisboeken laten, over de loop van de pijpenindustrie in de 18de eeuw, geen optimistische geluiden horen. "Van sterke achteruitgang was ook sprake in de aardewerkindustrie. Van dertigtal fabrikanten dat zich omstreeks 1700 nog toelagde op het vervaardigen van het beroemde Delfts

blauw resteerde een kleine eeuw later minder dan de helft. De Goudse pijpenmakerij werd getroffen door een malaise tengevolge waarvan duizenden werkeloos werden.”^[2] “Het gemeen arbeidersvolk vergaat van kommer en kwel. De armenhuizen liggen opgepropt. Het lompenproletariaat nam zijn toevlucht tot bedelarij, werd piskijker, handkijker, boterlezer, duivelbanner of ... ging op diefstal en roof uit. De troepen bedelaars gingen langs de huizen. Er was, het valt te begrijpen, een groot tekort aan gevangenen. In de beschikbare tuchthuizen werden vagebonden tewerkgesteld om keihard Braziliaans hout te kloven en te raspen en koperen tabaksdozen te maken.”^[3]

Verspreiding

Buiten bovengenoemde vondsten in ons land werd het pijpenmakersmerk fruitben ook ver buiten Nederland aangetroffen. Waarschijnlijk betreft het hier geen pijpenexport, maar waren zeelieden de verspreiders.

Op de VOC-handelspost te Dejima Nagasaki, Japan werden er bij opgravingen op Dejima vele fragmenten van Nederlandse kleipijpen gevonden. Hierbij bevonden zich vier vroeg ovoïde koppen uit de periode van 1730 tot 1740, die waren voorzien van het hielmerk de fruitben.

In het smokkelaarsdorp Pueblo Quemado bij Caracas in Venezuela werden eveneens enige pijpenkoppen gevonden met het merk fruitben. Waarschijnlijk werden de pijpen door schepen van de GWC (Geoctrooieerde West-Indische Compagnie) naar Suriname gebracht en van hier door smokkelaars naar Venezuela.

Geraadpleegde literatuur:

[1] Redactionele noot: Volgens Duco (Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda, Amsterdam, 2003) had Nieuwveld het merk tot 1789 in bezit (p.128). In 1789 werd het door Teunis van Zon gekocht om te worden geroyeerd. Het leek namelijk te veel op zijn merk turfmand (p.39).

[2] Manning, A.F. & Vroede, M. de [red.], 1982, Onze lage landen. De bewoners vanaf de ijstijd tot heden.

[3] Jansma, K. & Schroor, M. [red.], 1987, Onze vaderlandse geschiedenis.

Faas, K., 1995, Adelaars op Goudse pijpen, PKN XVII, nr. 67, pag. 650, afb. 1a/1b.

Laansma, , 1977, Pijpmakers en pijpmerken 1724 – 1865,

Lingen, B. van der, 2001, Tabakspijpen van de VOC-handelspost te Dejima, Nagasaki, Japan, PKN XXIII, nr. 91, p. 1261 – 1275.

Meulen, J. van der, 2003, Goudse pijpenmakers en hun merken,

Oostveen, J. van & A. Bonnema, 1998, Goudse dubbelmerken, PKN XXI, nr. 81, p. 1002 – 1005.

Schouten, J., 1969, Gouda vroeger en nu, 1969

Schouten, J., 1977, Gouda van sluis tot sluis. De geschiedenis van Gouda in de negentiende eeuw.

Smiesing, P.K., 2002, Vraagbaak, Vraag uit Caracas (Venezuela), PKN XXV, nr. 98, p. 1433 – 1435

Wie is deze persoon? Twee auteurs hebben een verschillende mening over de identiteit van de afgebeelde man. Zie artikelen op pagina 2474 en 2481.

Een versierde pijpenkop met de gekroonde dubbele adelaar, het wapen van keizer Maxmiliaan. Het hielmerk is de fruitben van Jan Nieuwveld. Zie artikel op pagina 2464.